

DOI: 10.31891/2307-5740-2021-298-5(2)-43

УДК 338.314

НОВІЧЕНКО Л. С.

Національна академія статистики, обліку та аудиту
<https://orcid.org/0000-0003-3475-361X>

АНАЛІЗ ПОКАЗНИКІВ РЕНТАБЕЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА: ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРИКЛАДНІ АСПЕКТИ

В умовах нестабільного та кризового розвитку економіки, суттєвого негативного впливу значних коливань ринкової кон'юнктури на фінансові результати, основна увага управлінського персоналу зосереджується на забезпеченні отримання прибутку та підвищенні показників рентабельності підприємства. Показники рентабельності діяльності підприємства визначають рівень його інвестиційної привабливості, конкурентоспроможності та безперервності функціонування. На основі вивчення змісту поняття «рентабельність» обґрунтовано доцільність уточнення трактування його змісту. За результатами дослідження уточнено трактування змісту дефініції «рентабельність» та запропоновано авторське трактування його змісту. З метою удосконалення теоретичних та прикладних положень аналізу рентабельності діяльності підприємства розроблена організаційно-інформаційна модель аналізу рентабельності підприємства. На основі аналізу наукових напрацювань в сфері пошуку джерел та методів підвищення прибутковості діяльності підприємства систематизовано шляхи зростання рентабельності діяльності підприємства, підвищення ефективності виробництва.

Ключові слова: прибутковість, рентабельність, ефективність діяльності підприємства, конкурентоспроможність, модель, факторний аналіз, підприємство.

LYDMILA NOVICHENKO

National Academy of Statistics, Accounting and Audit

ANALYSIS OF INDICATORS OF PROFITABILITY OF THE ENTERPRISE: THEORETICAL AND APPLIED ASPECTS

In the conditions of unstable and crisis-driven economic development, the significant negative impact of significant market fluctuations on financial results, the main attention of management personnel is focused on ensuring profit and increasing the company's profitability indicators. The profitability indicators of the enterprise determine the level of its investment attractiveness, competitiveness and continuity of operation. Today, the extensive factors of production growth are becoming more and more limited and their application does not bring the desired economic effect. In this regard, the question of profitability analysis is an important and urgent problem of the theory and practice of enterprise activity. Based on the study of the meaning of the concept of "profitability", the expediency of clarifying the interpretation of its meaning is substantiated. Based on the results of the study, the interpretation of the meaning of the definition "profitability" was clarified and the author's interpretation of its meaning was proposed. In order to improve the theoretical and applied provisions of the analysis of the profitability of the enterprise, an organizational and informational model of the analysis of the profitability of the enterprise was developed. The developed organizational and information model consists of nine interconnected elements, each of which defines processes and phenomena, evaluation indicators and interested subjects of the analysis of the profitability of the enterprise. The consistent implementation of the presented elements of the organizational and information model of the analysis of the company's profitability will ensure the improvement of the organization of analytical work in terms of assessing the efficiency and profitability of the company's activities. In the future, it will also allow optimizing the process of managing profitability indicators to strengthen the financial condition of the business entity and its competitive positions on the market. Based on the analysis of scientific developments in the field of finding sources and methods of increasing the profitability of the enterprise, the ways of increasing the profitability of the enterprise and increasing the efficiency of production have been systematized. The need to take into account cause-and-effect relationships and the results of factor analysis for the development of directions for increasing the level of indicators of the profitability of the enterprise is substantiated.

Key words: profitability, profitability, enterprise efficiency, competitiveness, model, factor analysis, enterprise.

Постановка проблеми у загальному вигляді

та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

Отримання прибутку та досягнення поставлених цілей діяльності є ключовим завданням функціонування будь якого суб'єкта господарювання. Досягнення позитивного економічного ефекту та дотримання принципу економії в умовах нестабільного функціонування економічного середовища є запорукою сталого розвитку підприємства. Одним із основних показників, який дозволяє кількісно оцінити ефективність використання ресурсів підприємства є рентабельність. Рентабельність є об'єктом аналітичних досліджень, оскільки за результатами економічного аналізу рентабельності можна виокремити інтенсивні напрями подальшого розвитку виробництва та інших напрямів діяльності підприємства. На сьогодні екстенсивні чинники зростання виробництва стають дедалі обмеженішими і їх застосування не приносить бажаного економічного ефекту. У зв'язку з цим питання аналізу рентабельності є важливою та актуальною проблемою теорії і практики діяльності підприємств, що зумовлює потребу подальших наукових досліджень в даній сфері.

Аналіз останніх джерел і публікацій

Питання рентабельності не втрачає актуальності і залишається об'єктом наукових досліджень багатьох вчених, науковців та аналітиків. Вагомий внесок у розвиток теорії та практики аналізу

рентабельності зробили такі вчені, як: Ф.Ф. Бутинець, С.З. Мошенський, О.В. Олійник [7], Л.С. Гаватюк, А.В. Дембіцька [3], Б.Є. Грабовецький [4], А.Ю. Дронова [5], А. М. Лебедева [6], В.І. Рудика [10], І.П. Склярчук [11], С.С. Черниш [12]. Проте незважаючи на численні публікації, різноплановість та глибину проведених досліджень залишається значна кількість теоретичних та прикладних питань, які зумовлюють актуальність проведення подальших наукових досліджень.

Формулювання цілей статті

Метою статті є дослідження теоретичних та прикладних аспектів економічного аналізу рентабельності, визначення і дослідження основних чинників, які впливають на її зміну та встановлення основних напрямів підвищення рентабельності.

Викладення основного матеріалу дослідження

На сьогодні в наукових працях існують різні підходи до трактування економічного змісту поняття «рентабельність». Дана ситуація зумовлена використанням даного показника для оцінки результативності та ефективності різних напрямів діяльності підприємства. Використання рентабельності як економічної категорії також зумовлюється необхідністю визначення досягнутого ефекту та оцінки реалізації цілей та мети діяльності підприємства.

Найчастіше термін «рентабельність» трактується авторами як відносний показник, зокрема: «рентабельність – це відносний економічний показник, що характеризує ефективність виробництва та розраховується як відношення прибутку до витрат, тобто є нормою прибутку. Показники рентабельності – це основні показники, які характеризують фінансові результати й ефективність діяльності підприємства. Вони визначають прибутковість підприємства з різних позицій і формуються у групи відповідно до інтересів всіх учасників фінансово-економічного процесу та ринкового обміну» [1, с. 189].

Ширший підхід до трактування поняття «рентабельність» пропонують застосовувати А.В. Пандас, Т.М. Федерка. Автори пропонують «рентабельність розглядати з двох позицій – як об'єктивну економічну категорію і як показник. Як об'єктивна економічна категорія, рентабельність характеризує прибутковість, фінансовий результат господарської діяльності» [8].

Рудика В.І., Мамедов І.М. під поняттям «рентабельність» пропонують розуміти «відносний економічний показник, який характеризує ефективність роботи підприємства загалом та його окремих напрямів виробництва, інтенсивність виробництва; рівень віддачі витрат або ступінь використання наявних ресурсів, розраховується як відношення прибутку до витрат, тобто є нормою прибутку; використовується для порівняння діяльності різних суб'єктів господарювання» [10]. В даному трактуванні чітко прослідковується взаємозалежність між показниками прибутку та ступенем віддачі та ефективності використання ресурсів.

На кваліметричних особливостях рентабельності акцентує увагу С.С. Черниш, зауважуючи, що «рентабельність – це якісний вартісний показник, що характеризує рівень віддачі витрат або міру використання наявних ресурсів у процесі виробництва і реалізації товарів, робіт і послуг. Аналіз рентабельності підприємства дозволяє визначити ефективність вкладення коштів у підприємство та раціональність їхнього використання» [12, с. 308]. Роль показника рентабельності в оцінці рівня якості та ефективності функціонування системи управління підприємства досліджено в статті А.Ю. Дронової. Зокрема, автор наголошує, що «рентабельність – це індикатор, який характеризує ефективність фінансово-економічного механізму та прибутковість діяльності підприємства в умовах жорсткої ринкової конкуренції, а також світової економічної кризи. Вона відображає адекватність системи управління та доцільність управлінських заходів у процесі функціонування виробничо-торговельного підприємства» [5, с. 140]. На основі результатів проведеного аналізу запропонованих визначень змісту поняття «рентабельність» запропоновано наступні підходи до його трактування (рис. 1).

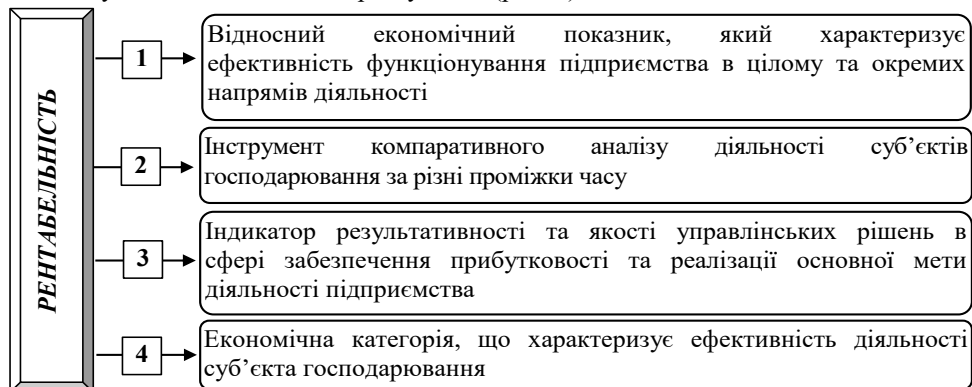

Рис. 1. Сутність поняття «рентабельність» та підходи до трактування його економічного змісту

Джерело: розроблено автором

Показник рентабельності є ширшим порівняно з показником прибутку, оскільки рентабельність характеризує результати господарської діяльності на основі визначення співвідношення ефекту з вкладеним капіталом або спожитими ресурсами. Важливим теоретичним та прикладним питанням аналізу рентабельності є виявлення чинників, які впливають на даний показник з метою їх врахування в подальшому при проведенні факторного аналізу.

Питанням виокремлення та систематизації факторів, які впливають на показники рентабельності авторами приділено недостатньо уваги. Розроблені авторами класифікації обмежуються виокремленням внутрішніх (виробничих та позавиробничих) факторів та зовнішніх факторів. Слід зазначити, що в контексті кожного окремого підприємства різні фактори в різному ступені впливатимуть на формування показників рентабельності. Тому необхідно чітко розуміти напрями і ступінь впливу кожного фактору на рентабельність того чи іншого суб'єкта господарювання. Зазначені фактори повинні використовуватися при проведенні факторного аналізу рентабельності підприємства, що дозволить отримати достовірні дані про вплив окремих факторів на результативний показник і визначити невикористані резерви підвищення рівня рентабельності.

Важливим теоретичним та прикладним проблемним питанням є побудова логічної та повної організаційно-інформаційної моделі аналізу рентабельності підприємства. Науковцями на сьогодні досліджені питання особливостей проведення факторного аналізу різних показників рентабельності, обґрунтування джерел та напрямів підвищення рентабельності з урахуванням галузевого спрямування. Побудова організаційно-інформаційної моделі економічного аналізу рентабельності підприємства є способом формалізації та інструментом раціональної організації та методики аналізу оцінки ефективності діяльності підприємства.

«Побудова організаційно-інформаційної моделі є необхідною передумовою організації комплексного аналізу. Модель передбачає вибір раціональної системи економічних показників, в якій останні знаходяться в певній субординації і взаємозв'язку, найточніше відображають економічну дійсність і сприяють активній дії на неї» [9, с. 182]. З метою розвитку та удосконалення теоретичних та прикладних аспектів економічного аналізу показників рентабельності підприємства пропонуємо використовувати наступну організаційно-інформаційну модель (рис. 2).

Послідовна реалізація представлених елементів організаційно-інформаційної моделі аналізу рентабельності підприємства забезпечить удосконалення організації аналітичної роботи в частині оцінки ефективності та прибутковості діяльності підприємства, а також оптимізувати процес управління показниками рентабельності діяльності для зміцнення фінансового стану суб'єкта господарювання та його конкурентних позицій на ринку.

Важливим етапом аналізу рентабельності діяльності підприємства є пошук резервів підвищення рентабельності та ефективності діяльності підприємства. Враховуючи актуальність та прикладне значення пошуку джерел підвищення рентабельності підприємства, науковці пропонують заходи, які забезпечать підвищення показників рентабельності підприємства.

Гаватюк Л.С., Дембіцька А.В. стверджують, що «для збільшення рівня рентабельності підприємству необхідно вдатися до певних заходів, таких, як створення нової і підвищення якості продукції, що випускається; механізація, автоматизація, комп'ютеризація виробництва; стандартизація та сертифікація продукції; реінжиніринг бізнесу; економічне стимулювання персоналу; фінансування інвестицій; скорочення кількості автомобілів, які обслуговують адміністративний персонал; підвищення питомої ваги перевезень сировини та готової продукції залізничним транспортом» [3, с. 19].

Васильєв В.В. вважає, що «загалом для підвищення рівня прибутковості функціонування суб'єктів господарської діяльності доцільно:

- постійно підвищувати обсяги виробництва та реалізації товарів, робіт, послуг із паралельним скороченням виробничих витрат;
- запроваджувати різноманітні заходи задля підвищення продуктивності праці робітників;
- постійно використовувати весь потенціал, що є на підприємстві;
- періодично здійснювати маркетингові дослідження задля підтримки необхідного рівня цін на ринках збуту;
- будувати договірні відносини з постачальниками, посередниками, покупцями на принципах чесності, відкритості та довіри;
- ефективно використовувати отримані прибутки;
- виробляти лише продукцію яка буде користуватися попитом, використовувати матричне групування товарів для більш якісного аналізу, а також покращувати продукцію з середнім рівнем рентабельності, а низькорентабельну продукцію зняти з виробництва;
- використовувати диверсифіковане виробництво, яке буде швидко пристосовуватись до змін внутрішніх та зовнішніх факторів;
- постійно вести наукові дослідження з аналізу ринку, поведінки споживачів і конкурентів;
- розвивати маркетингові відділи та формувати вдалу збутову політику» [2, с. 11-14].

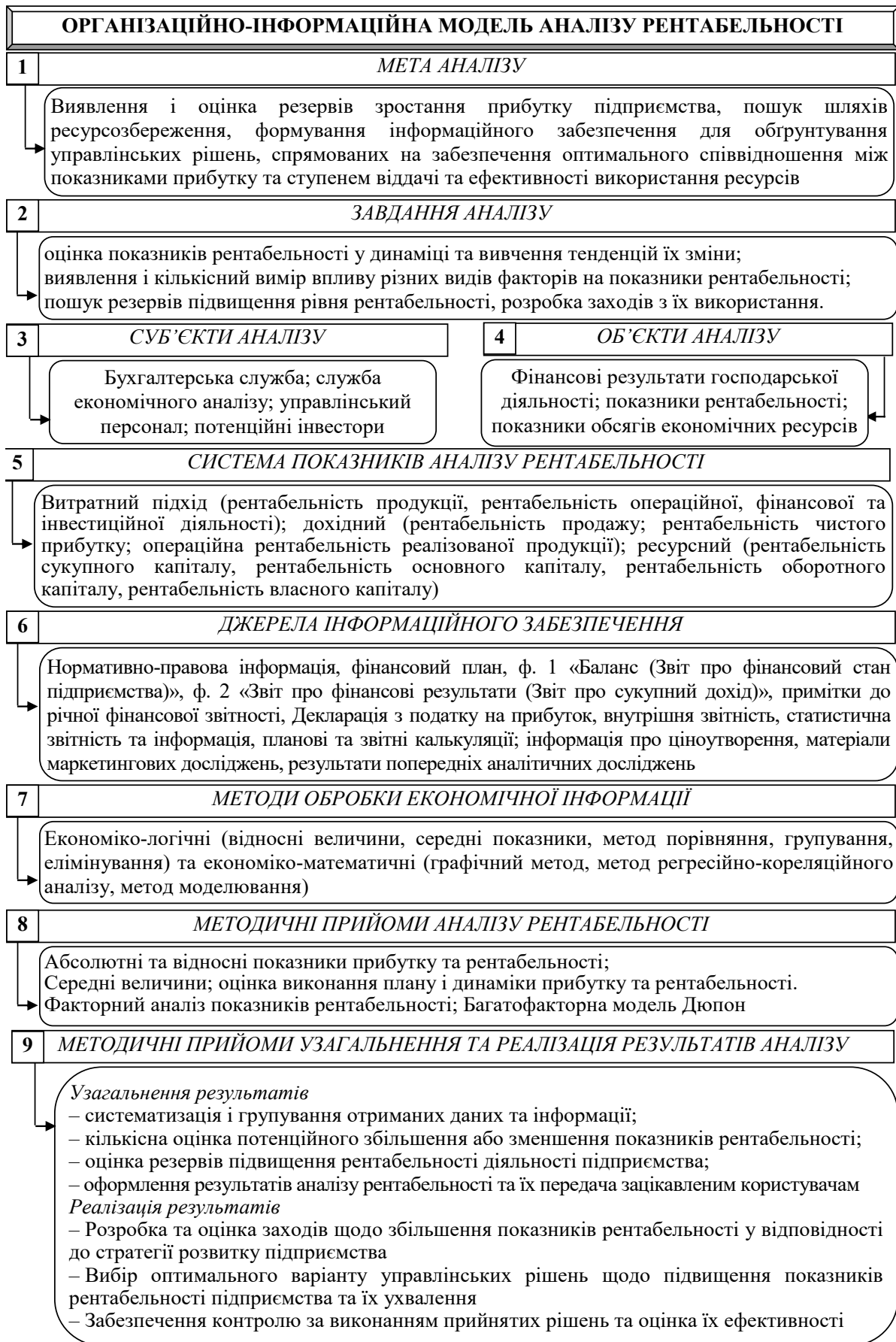

Рис. 2. Організаційно-інформаційна модель економічного аналізу рентабельності

Джерело: розроблено автором

Запропоновані авторами напрями підвищення рентабельності діяльності підприємства беззаперечно заслуговують на увагу і можуть бути враховані в практичній діяльності суб'єктами господарювання. В сучасних умовах забезпечити підвищення рентабельності слід на основі результатів факторного аналізу з урахуванням позитивного та негативного їх впливу на показники прибутковості діяльності підприємства. Підвищення рівня рентабельності діяльності підприємства можна забезпечити шляхом впровадження сучасних технологій у виробництво, заходів ресурсозбереження та економії використання ресурсів, зосередження на виробництві та продажі високорентабельної та якісної продукції, коригування стратегії виробництва продукції з урахуванням результатів маркетингового аналізу.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

Показник рентабельності діяльності суб'єкта господарювання є індикатором успішного функціонування та розвитку підприємств різних галузей економіки. За результатами проведеного дослідження встановлено відсутність єдиного підходу до трактування терміну «рентабельність». На основі систематизації поглядів вчених та науковців систематизовано підходи та наведено зміст поняття економічної категорії «рентабельність».

Побудова організаційно-інформаційної моделі рентабельності підприємства є способом формалізації аналізу прибутковості діяльності підприємства в цілому та окремих напрямів його діяльності з метою формування ефективного механізму управління фінансовими результатами діяльності підприємства. Розроблена організаційно-інформаційна модель складається з дев'яти взаємопов'язаних елементів, кожен з яких визначає процеси та явища, оціночні показники та зацікавлених суб'єктів аналізу рентабельності діяльності підприємства.

Аналіз рентабельності підприємства дає змогу визначити напрями її підвищення, що в подальшому сприятиме підвищенню інвестиційної привабливості підприємства. На основі аналізу запропонованих науковцями напрямів та джерел підвищення показників рентабельності обґрунтовано необхідність врахування причинно-наслідкових зв'язків та результатів факторного аналізу для розробки напрямів підвищення їх рівня.

Література

1. Бочкарьова Т.О., Кулинич Р.О., Пігуль Н.Г. Показники рентабельності підприємств різних галузей України та шляхи підвищення їх рівня. Економіка і суспільство. 2017. Вип. 10. С. 188-193
2. Васильєв В.В. Шляхи підвищення результативності українських підприємств // Фондовий ринок. 2009. № 12. С. 11-14.
3. Гаватюк Л.С., Дембіцька А.В. Оцінка рентабельності підприємства та шляхи її підвищення в сучасних умовах господарювання. Вісник Хмельницького національного університету. 2018. № 3. Том 1. С. 15-19
4. Грабовецький Б.Є. Економічний аналіз: навчальний посібник. К.: Центр учбової літератури, 2009. 256 с.
5. Дронова А.Ю. Рентабельність як складова оцінки ефективності діяльності торговельних підприємств на ринку нафтопродуктів України. Економіка промисловості. 2011. №53. С.140-146
6. Лебедева А. М. Методичні аспекти аналізу рентабельності діяльності підприємства // Вісник Одеського національного університету. Економіка. 2012. Т. 17. Вип. 3-4. С. 29-36.
7. Мошенський С.З., Олійник О.В. Економічний аналіз. Підручник для студентів економічних спеціальностей вищих навчальних закладів. / За ред. д.е.н., проф., Заслуженого діяча науки і техніки України Ф.Ф. Бутинця. 2-ге вид., доп. і перероб. Житомир: ПП "Рута", 2007. 704 с.
8. Пандас А.В., Федерка Т.М. Особливості визначення рентабельності будівельних підприємств. Економіка і суспільство. 2020. Вип. 22. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2020-22-76>
9. Петраковська О.В. Організаційно-інформаційна модель аналізу доходів в банку: систематизація поглядів. Бухгалтерський облік, аналіз та аудит: проблеми теорії, методології, організації. 2011. Вип. 1(6). С. 181-195
10. Рудика В.І., Мамедов І.М. Характеристика рентабельності як показника ефективної діяльності підприємства. Інфраструктура ринку. 2019. Вип. 32. URL: <http://socrates.vsau.org/repository/getfile.php/20955.pdf>
11. Склярук І.П. Аналіз прибутку та рентабельності діяльності підприємства. Формування ринкових відносин в Україні. 2013. № 2. С. 174-180.
12. Черниш С. С. Організаційно-методичні аспекти аналізу рентабельності. Інноваційна економіка. 2013. № 6. С. 305-309.

References

1. Bochkaryova, T.O., Kulynych, R.O., Pigul, N.G. (2017), "Profitability indicators of enterprises of various branches of Ukraine and ways to increase their level". *Ekonomika i suspilstvo*, vol. 10, pp. 188-193
2. Vasiliev, V.V. (2009), "Ways to increase the productivity of Ukrainian enterprises". *Fondovy rynek*, vol. 12, pp. 11-14
3. Gavatyuk, L.S., Dembitska, A.V. (2018), "Evaluation of the company's profitability and ways to increase it in modern economic conditions". *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu*. Vol. 1, pp. 15-19

4. Hrabovetskyi, B.E. (2009), "Economic analysis: a study guide", 256 p.
5. Dronova, A.Yu. (2011), "Profitability as a component of evaluating the effectiveness of trade enterprises on the oil products market of Ukraine". *Ekonomika promyslovosti*, Vol. 53, pp.140-146
6. Lebedeva, A.M. (2012), "Methodical aspects of the analysis of the profitability of the enterprise's activity". *Visnyk Odeskoho natsionalnoho universytetu*, P. 17, vol. 3-4, pp. 29-36.
7. Moshensky, S.Z., Oliynyk, O.V. (2007), "Economic analysis, 704 p.
8. Padas, A.V., Federka, T.M. (2020), "Features of determining the profitability of construction enterprises". *Ekonomika i suspilstvo*, Vol. 22., available at: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2020-22-76> (Accessed 20 April 2022)
9. Petrakovska, O.V. (2011), "Organizational and informational model of income analysis in the bank: systematization of views". *Bukhhalterskyi oblik, analiz ta audyt: problemy teorii, metodolohii, orhanizatsii*, Vol. 1(6), pp. 181-195
10. Rudyka, V.I., Mamedov, I.M. (2019), "Characteristics of profitability as an indicator of effective enterprise activity". *Infrastruktura rynku*, Vol. 32, available at: <http://socrates.vsau.org/repository/getfile.php/20955.pdf> (Accessed 20 April 2022)
11. Sklyaruk, I.P. (2013), "Analysis of profit and profitability of the enterprise". *Formuvannia rynkovykh vidnosyn v Ukraini*, vol. 2, pp. 174-180.
12. Chernysh, S.S. (2013), "Organizational and methodological aspects of profitability analysis". *Innovatsiina ekonomika*, vol. 6, pp. 305-309.